

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДРУЧНИКА В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**С. Е. Трубачева,**

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: trubachevas@gmail.com*

У статті розглянуто особливості та пріоритети змісту, структури та функцій компетентісно орієнтованого підручника для старшої школи, які повинні забезпечувати організацію активної пізнавальної діяльності учнів, сприяти їх професійному самовизначенню.

Систематизовано основні параметри підручника, які характеризують його компетентісну спрямованість і сприяють реалізації завдань профільного навчання. Навчальний матеріал у підручнику має бути розкритий у відповідності з сучасним рівнем розвитку науки, техніки і культури на рівні, який враховує вікові особливості учнів, згідно з навчальною програмою, з акцентом на практичні результати та формування особистісного досвіду діяльності. Зміст підручника в умовах профільного навчання також має розкривати значення навчального предмета для вибору та оволодіння майбутньою професією.

Якісний підручник повинен характеризуватися доцільним відбором навчального матеріалу, оптимальними методами та технологіями його презентації. Організація різних видів навчальної діяльності учнів, має бути спрямована на розвиток професійно спрямованих пізнавальних інтересів, формування універсальних навчальних результатів та освітніх компетентностей.

Ключові слова: підручник для старшої школи; компетентісний підхід; дидактичні особливості.

Постановка проблеми. Профільне навчання визначене як засіб диференціації та індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті та організації освітнього процесу більш повно враховувати інтереси, схильності та здібності учнів, створювати умови для старшокласників відповідно до їх професійних інтересів та намірів щодо продовження освіти. Зміст освіти в старшій школі, по-перше, має забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге, підготовку до майбутньої професійної діяльності. Перед старшокласником постає проблема вибору майбутньої професії, вирішення якої вимагає умінь самостійного отримання інформації з максимально більшого числа джерел, її аналізу, прогнозування, умінь приймати рішення та нести відповідальність за свій вибір. Необхідно враховувати протиріччя, характерне для цього віку – між природним прагненням молодшої людини до самопізнання і самореалізації, прагненням зайняти певне місце в житті, суспільстві та відсутністю досвіду і внутрішньої готовності для здійснення цього. В умовах профільного навчання, підручник, як основний засіб

=219=

навчання, має сприяти створенню умов для вирішення зазначених проблем. Ґрунтуючись на компетентісній стратегії, він має орієнтувати учнів на різні самостійні форми занять, які полегшують засвоєння ними способів розумових дій, сприяють формуванню самостійності поглядів, життєвої практичності, акцентують увагу на значущості знань для професійного самовизначення та майбутнього благополуччя [2; 4; 5].

Аналіз літератури з проблеми дослідження.

Дослідженню можливостей компетентісно орієнтованого підручника у реалізації завдань старшої школи присвятили свої праці О. В. Барановська, Г. О. Васьківська, М. В. Головка, Т. М. Засєкіна, Т. Ю. Мартем'янова, В. В. Мелешко, М. І. Піддячий, В. Г. Редько, О. М. Топузов, А. В. Хуторської та багато інших. Значної уваги потребує дослідження питання систематизації дидактичних особливостей компетентісно орієнтованого підручника для старшої школи.

Формулювання цілей статті і постановка завдань. Профільне навчання на сучасному етапі розвитку освіти розглядається як багатосторонній комплексний засіб підвищення якості, ефективності та доступності загальної освіти. Воно має бути націлене на розвиток школярів та

їх професійних устремлінь; мати діяльнісний, результативний характер; забезпечувати інтеграцію освітнього процесу з реальною дійсністю, з соціумом; вирізнятися варіативністю; бути орієнтованим як на потреби особистості, так і на потреби ринку праці. Значну роль у реалізації завдань профільного навчання має відігравати підручник.

Стаття має на меті розкрити дидактичні особливості компетентісно орієнтованого підручника для старшої школи через визначення пріоритетів у проектуванні підручників в умовах профільного навчання та характеристику їх основних параметрів.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійного самовизначення випускника середньої школи наразі повинна вирішуватися засобами компетентісно орієнтованого підходу до навчання, сутністю якого є виявлення певних компетентностей, які є цілями розвитку особистості та їх формування. Одним з метарезультатів, на які орієнтовано профільне навчання, є компетентності професійного самовизначення. Компетентність професійного самовизначення ми розуміємо як можливість проектувати свій подальший професійний розвиток на основі усвідомлення своїх інтересів і здібностей, мотивації вибору майбутньої професії, здатність нести відповідальність за результати самостійного вибору.

В цьому аспекті інтерес представляє сукупність компетентностей старшокласника, які відображають реальну готовність випускника середньої школи здійснювати професійне самовизначення: 1) соціально-організаційна – цілепокладання, планування, структурування, коригування своєї діяльності в процесі професійного самовизначення; 2) предметна – наявність фундаментальних наукових знань і практичних умінь у галузі, що викликає інтерес у старшокласника, з якою він має намір пов'язати подальше навчання та професійну діяльність; 3) пошуково-дослідницька – уміння знаходити інформацію, визначати цінність отриманих знань, використовувати їх в

=220=

особистих цілях для побудови індивідуальної освітньої траєкторії; 4) комунікативна – уміння, засноване на знанні законів спілкування, психології міжособистісної взаємодії в процесі професійної діяльності і трудових відносин, досвід, набутий у процесі навчальної та проектної діяльності; 5) мотиваційно-ціннісна – уміння та прагнення старшокласника усвідомити взаємозв'язок системи життєвих і професійних цінностей, які мають загальнолюдський, гуманістичний, моральний характер; 6) рефлексивна – уміння робити самоаналіз, вміння ставити цілі, планувати, безперервне самовдосконалення та саморозвиток з метою формування особистісних якостей, що забезпечують придатність до обраної професійної діяльності; 7) здоров'язберігаюча – наявність у старшокласників знань про здоровий спосіб життя, вміння організовувати свою діяльність щодо вибору сфери професійної діяльності та вибору освітньої траєкторії відповідно до здоров'язберігаючих принципів.

На основі вище зазначеного можна виділити три основні чинники успішності вибору професії: правильна самооцінка схильності, здібностей, інтересів, устремлінь, можливостей і обмежень; знання того, що потрібне для успішної діяльності щодо кожної з вибраних професій; уміння співвідносити результати самооцінки зі знаннями вимог до професій.

У зв'язку з цим пріоритетами в процесі розробки підручника для старшої школи є: 1) положення особистісно орієнтованого навчання; 2) формування ключових компетентностей та компетентностей професійного самовизначення; 3) врахування у змісті навчального матеріалу цілей, завдань, пріоритетів, цінностей профільного навчання, ключових особливостей, критеріїв оцінки підсумкових результатів; 4) систематизація, поглиблення та розширення змісту навчального матеріалу, який має профільну та професійну спрямованість; 5) індивідуалізація навчально-виховного процесу та підвищення його продуктивності (завдання для нечисленних груп учнів, індивідуальні навчальні проекти, дослідні завдання); 6) створення умов для здійснення учнями професійно спрямованих спроб в ході ділових ігор та колективних навчальних проектів.

Сучасний підручник є головним засобом в організації та управлінні навчальною діяльністю учня та орієнтиром у полі інформації. Так у результаті пізнавальної діяльності старшокласники повинні уміти: поповнювати словниковий запас, сприймати інформацію та визначати нові ідеї, володіти достатнім обсягом інформації, використовувати засвоєний матеріал за нових умов, критично мислити, вирішувати складні проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, інтегрувати й систематизувати інформацію, відрізняти незначні відмінності, досконало аналізувати ситуацію, передбачати наслідки, оцінювати процес і результати, міркувати, будувати гіпотези, застосовувати ідеї на практиці, узагальнювати та

робити висновки. У зв'язку з цим, підручник для старшої школи позиціонується передусім як основа формування навичок самоосвіти, інструмент організації активної пізнавальної діяльності учнів, засіб демонстрації застосування нових технологій, що мотивують школяра на оновлення знань відповідно до своїх освітніх потреб.

=221=

Підручники з профільних предметів мають забезпечувати поглиблене вивчення навчального матеріалу і передбачають більш повне опанування понять, законів, теорій; а також бути спрямованими на використання інноваційних технологій навчання, організацію дослідницької, проектної діяльності; профільної навчальної практики учнів тощо. Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, в т.ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання. У підручниках з профільних предметів повинні знайти своє місце сучасні технології профільного навчання, які мають бути засновані на діалозі, творчій співпраці з використанням проектних та дослідницьких методів, передбачати взаємодопомогу та обмін культурно-інформаційними, духовно-моральними, емоційно-ціннісними потоками між виконавцями відповідно до обраної проблематики. Застосування технологій профільного навчання має посприяти формуванню досвіду діяльності старшокласників у сфері національної, загальнолюдської культури, культурологічних засад сімейних, соціальних, суспільних традицій, що є важливим для їх професійного самовизначення та загальнокультурного розвитку. Підручник не тільки використовується як джерело інформації для учнів, а й дає змогу спрямувати й організувати шлях пізнання, проникнути в сутність досліджуваних предметів і явищ, забезпечити фундаментальне та вмотивоване розкриття навчального змісту, спонукає учня до самостійності, розвиває потребу до подальшої самоосвіти та використання різних джерел інформації освітнього середовища [1; 3; 5].

До основних параметрів, що характеризують сучасний підручник як компетентісно орієнтований можна зарахувати наступне. Отже, підручник має бути:

1) заснований на принципі науковості та зображувати в своїй сфері знань широку наукову картину світу, що відображає ієрархію, супідрядність: законів і закономірностей, наукових теорій, концепцій, гіпотез, понять, термінів;

2) зорієнтований на фундаментальні знання, які слугують першоосновою безперервної освіти, формування практичних навичок і вмінь;

3) забезпечувати компетентісну спрямованість змісту освіти (в основу підручника закладено програмний зміст освіти з орієнтацією на формування та розвиток універсальних знань, загальнонавчальних умінь, розвиток предметних, ключових компетентностей та компетентностей професійного самовизначення);

4) має бути діяльнісно зорієнтованим і спрямовувати учнів на навчально-інформаційну, рефлексивну, творчу, комунікативну, проектну, дослідницьку, емоційно-ціннісну, оцінну діяльність;

5) підручник має забезпечувати будь який бажаний рівень вивчення навчального предмета, а не бути розрахованим на середнього учня; відповідно, спосіб викладення навчального матеріалу, організація навчальних текстів, системи вправ і тестів, довідникова інформація повинні бути розраховані на можливість вибору учнем шляху засвоєння поданого матеріалу на різних рівнях;

=222=

6) система вправ і завдань у підручнику повинна бути спрямована на вдосконалення різних практичних умінь і навичок, формування та розвиток досвіду предметної, міжпредметної та загальнонавчальної діяльності учнів, стимулювати в них уміння користуватися усіма видами мовленнєвої діяльності для спілкування і пізнання, уміння взаємодіяти з іншими людьми, виконувати різні соціальні ролі в групі й колективі;

У цілому підручник в умовах профільного навчання повинен містити в собі побудовану систему знань, необхідних і достатніх для повноцінного оволодіння учнями основами різноманітних видів діяльності і професійного самовизначення, а також сприяти їх подальшому вдосконаленню. Для цього він має забезпечувати поєднання процесу формування теоретичних знань старшокласників з їх практичними потребами та ціннісними орієнтаціями, сприяти застосуванню теоретичних знань у практичній діяльності безпосередньо в процесі навчання.

Висновки. Отже, до пріоритетів профільного навчання можна зарахувати формування соціальних, загальнокультурних, особистісних, компетентностей та компетентностей професійного самовизначення, які сприяють подальшому самовдосконаленню та самореалізації учнів. Сформованість перерахованих компетентностей старшокласників полегшують процес вибору подальшого життєвого шляху та майбутньої професії.

Сучасний підручник, ґрунтуючись на компетентнісній стратегії, має орієнтувати учнів на різні самостійні форми занять, формувати досвід різноманітних видів діяльності через розвиток системного, цілісного теоретико-методологічного знання, наукового, дослідницького, креативного стилю мислення та залучати учнів до активного, свідомого вибору майбутньої професії. Підручник для старшої школи грає важливу роль у визначенні змісту та процесуальної частини технології профільного навчання й у реалізації їх єдності. Варіативність підручників у поєднанні з розмаїттям педагогічних технологій профільного навчання робить можливим подальше підвищення якості освіти.

Використані джерела

1. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті / Н. М. Бібік // Український педагогічний журнал. – №1. – 2015. – С. 47–58.

2. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії / О. І. Пометун // Український педагогічний журнал. – №2. – 2015. – С. 146 – 157.

3. Савченко О. Я. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми / О. Я. Савченко // Рідна школа. – №5. – 2014. – С. 12 – 17.

4. Топузов О. М. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення / О. М. Топузов // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів: посібник / за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С.26–29.

5. Трубачева С. Е. Загальні питання теорії підручника / С. Е. Трубачева // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів [посібник]/ за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С.39–43.

=223=

References

1. Bibik N. M. Perevahy i ryzyky zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhdou v shkilnii osviti / N. M. Bibik // Ukrayinskyi pedahohichnyi zhurnal. – No 1. – 2015. – S. 47–58.

2. Pometun O. I. Realizatsiia kompetentnisnogo i diialnisnogo pidkhdov u suchasnomu pidruchnyku istorii / O. I. Pometun // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. – No 2. – 2015. – S. 146 – 157.

3. Savchenko O. Ya. Uprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhdou v pochatkovu osvitu: zdobutky i nerozv'iazani problemy / O. Ya. Savchenko // Ridna shkola. – No5. – 2014. – S. 12 – 17.

4. Topuzov O. M. Kompetentnisni zasady suchasnoho pidruchnykotvorennia / O. M. Topuzov // Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy dlia ekspertyzy elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv dlya uchniv 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: posibnyk / za zah. red. O. M. Topuzova, N. B. Viatkinoi. – K.: Pedahohichna dumka, 2016. – S.26 – 29.

5. Trubacheva S. E. Zahalni pytannia teorii pidruchnyka / S. E. Trubacheva // Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy dlia ekspertyzy elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv dlia uchniv 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv : posibnyk / za zah. red. O. M. Topuzova, N. B. Vyatkinoi. – K.: Pedahohichna dumka, 2016. – S.39 –43.

Трубачева С. Э.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО УЧЕБНИКА В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассмотрены особенности и приоритеты содержания, структуры и функций компетентностно ориентированного учебника для старшей школы, которые должны обеспечивать организацию активной познавательной деятельности учащихся, способствовать их профессиональному самоопределению.

Систематизированы основные параметры учебника, которые характеризуют его компетентностную направленность и способствуют реализации задач профильного обучения. Учебный материал в учебнике должен быть раскрыт в соответствии с современным уровнем развития науки, техники и культуры на уровне, который учитывает возрастные особенности учащихся, в соответствии с учебной программой, с акцентом на практические результаты и формирование личностного опыта деятельности. Содержание учебника в условиях профильного обучения также должно раскрывать значение учебного предмета для выбора и овладения учащимися будущей профессией.

Качественный учебник должен характеризоваться целесообразным отбором учебного материала, оптимальными методами и технологиями его презентации. Организация различных видов учебной деятельности учащихся, должна быть направлена на развитие профессионально направленных познавательных интересов, формирования универсальных учебных результатов и образовательных компетентностей.

Ключевые слова: учебник для старшей школы; компетентностный подход; дидактические особенности.

Trubacheva S.

DIDACTIC FEATURES OF THE COMPETENCE-ORIENTED TEXTBOOKS IN THE CONDITIONS OF PROFILE TRAINING

The article is devoted to the peculiarities and priorities of the content, structure and functions of the competence-oriented textbook for high school, which should ensure the organization of active cognitive activity of students, contribute to their professional self-determination.

The main parameters of the textbook, which characterize its direction and contribute to the implementation of the tasks of special education were systematized in the article. Study material in the textbook should be disclosed in accordance with the modern level of development of science, technology and culture at a level that takes into account the age

=224=

characteristics of students, in accordance with the curriculum, with an emphasis on practical results and the formation of personal experience. The content of the textbook in the conditions of profile training also must disclose the value of the subject for choice and mastering the future profession.

Quality textbook should have a useful selection of educational material, the optimum methods and technologies of its presentation. Organization of different types of learning activities of students should be focused on development of professionally oriented cognitive interests and the formation of universal learning outcomes and educational competencies.

Modern textbook based on competence strategy should orient the students on various independent forms of study, to shape the experience of diverse types of activities through the development of systemic, holistic, theoretical and methodological knowledge, scientific, research, creative way of thinking and to get students to active, conscious choice of future profession.

Textbook for high school plays an important role in determining the content and process part of technology education and in the realization of their unity. The variability of textbooks in combination with a variety of pedagogical techniques, relevant learning makes it possible to further improve the quality of education.

Keywords: a textbook for high school, the competence approach, didactic features.

=225=